

НАУЧНО-НАСТАВНОМ ВЕЋУ УЧИТЕЉСКОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Научно-наставно веће Учитељског факултета у Београду, на седници одржаној 12.07.2013. године, изабрало нас је у Комисију за оцену и одбрану докторске дисертације *Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење*, коју је овом Већу поднела мр Зорица Ковачевић, асистент на Учитељском факултету у Београду. Пошто смо проучили поднету дисертацију, у могућности смо да Већу поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Зорица Ковачевић рођена је 1974. године у Земуну. Средњу педагошку школу је завршила 1993. у Београду. Исте године уписала је Учитељски факултет. У марту 1998. године дипломирала је на Учитељском факултету као трећа у првој генерацији студената Учитељског факултета, са просечном оценом 8,91. Дипломски рад из Дидактике на тему *Разредно-часовни систем у савременој школи и школи будућности* одбранила је са оценом 10. Последипломске студије из дидактичко-методичких наука, смер образовна технологија, завршила је 2006. године на Учитељском факултету у Београду успешном одбраном магистарске тезе под насловом *Инструкција за самостално учење у уџбеницима за млађе разrede основне школе*. Рад на докторској дисертацији под насловом *Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење* одобрен јој је 2009. године. Од новембра 1998. године ради као сарадник на Учитељском факултету у Београду. У звање асистента приправника изабрана је 2001. године, а од 2008. године је асистент за за уже научну област Дидактика.

Докторска дисертација мр Зорице Ковачевић *Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење*, има укупно 499 страна компјутерски сложеног текста. Од тога, 435 стране чине основни текст, 8 страна литературу (која садржи 127 библиографских јединица) и 56 страна прилога (у којима се поред инструмената истраживања налазе и додатни графикони и табеле које прате статистичку интерпретацију резултата истраживања). Основни текст структурисан је у неколико целина: Увод (1–4); Теоријски приступ (5–283); Методологија истраживања (284–311); Интерпретација резултата истраживања (312–414) и Закључак (415–435). Сем увода и закључака, сваки од делова артикулисан је, пригодним поднасловима, у више самосталних целина. Дисертација садржи Резиме и Кључне речи на српском и енглеском језику.

2. Предмет и циљ дисертације

Докторска дисертација мр Зорице Ковачевић има за предмет континуитет у оспособљавању деце од 5 до 10 година, односно деце предшколског и млађег основношколског узраста, за самостално учење. Да би се предмет истраживања целовито сагледао било је потребно рад развијати у више међусобно повезаних нивоа: компаративна анализа стручних и научних разматрања питања везаних за осамостаљивање и самостално учење код нас и у свету, детаљна анализа основних програмских докумената код нас у којима се оспособљавање за самостално учење појављује као један од основних циљева предшколског и основношколског васпитања и образовања и систематична и прегледна категоризација одређених компонената дидактичко-методичке организације васпитно-образовног рада у контексту увођења и развијања одређених техника и поступака самосталног рада деце и ученика. Циљ емпиријског истраживања је био да се испита постојање и природа континуитета у оспособљавању деце од 5 до 10 година за самостално учење у оквиру васпитно-образовног рада у области Упознавања околине и настави Природе и друштва. Из овако одређеног циља истраживања произашло је неколико међусобно повезаних сегмената истраживања: испитивање односа васпитача и учитеља према процесу оспособљавању деце и ученика за самостално учење и њихових професионалних ставова према појединим методама васпитно-образовног рада и испитивање присутности и квалитета метода васпитно-образовног рада у нашој педагошкој пракси које развијају самосталност и продуктивност деце. Поред тога, истраживање је обухватило и испитивање повезаности између, са једне стране, узраста деце и ученика, посебних карактеристика појединих тематских подручја и ставова васпитача и учитеља и, са друге стране, дидактичко-методичке организације ВОР-а у области упознавања околине и наставе природе и друштва. Дидактичко-методички значај дисертације огледа се у идентификовању и издвајању методичких поступака васпитача и учитеља, одређених елемената васпитно-образовног садржаја и техника и поступака деце и ученика у раду значајних за процес њиховог оспособљавања за самостално учење.

Кандидаткиња мр Зорица Ковачевић је својом дисертацијом објединила два кључна дидактичко-методичка питања: питање оспособљавања деце за самостално учење и питање педагошког континуитета, односно питање међусобног приближивања и повезивања различитих циклуса формалног васпитања и образовања. Најчешћа импликација досадашњих истраживања код нас и у свету била је скретање пажње на разлике које постоје у васпитању и образовању деце на различитим узрасним ступњевима, односно на дисконтинуитет који постоји у васпитању и образовању и на потешкоће које се услед њега појављују у напредовању и развоју деце. Насупрот њима, посматрајући разлике које се појављују у оквирима физичког и социјалног окружења, комуникације, концепције, програма и саме организације живота и рада у васпитно-образовним установама на различитим степенима формалног васпитања и образовања као нужност и потребу, и гледајући на њих као на позитивно искуство учења, из аспекта оспособљавања деце за самостално учење кандидаткиња могућност за повезивањем више различитих циклуса васпитања и образовања у јединствен систем види у уважавању специфичности одређених циклуса и њихових програмских садржаја у складу са узрасним карактеристикама васпитаника и у континуираном мењању и развијању одговарајућих педагошких поступака у оквиру једног, истог циклуса васпитања и образовања. Овакав,

нешто другачији, приступ проблему говори о оригиналности идеје кандидаткиње и о значају њене дисертације за педагошку струку и науку.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Повезујући их са циљем и задацима истраживања, кандидаткиња је поставила више хипотеза. Основне постављене хипотезе су истраживањем недвосмислено и потврђене. Међу дефинисаним и потврђеним хипотезама постоје оне који говоре о постојању појединости у нашој педагошкој пракси које могу значајно допринети процесу оспособљавања деце за самостално учење. Међутим, основне хипотезе од којих се пошло у истраживању и које су такође потврђене говоре о томе да се о континуитету у процесу оспособљавања деце за самостално учење, када је у питању заступљеност и природа поједних метода васпитно-образовног рада, не може говорити као ни о повезаности узраста деце и ученика и њиховог стеченог искуства у самосталном раду са заступљеношћу и природом појединих метода васпитно-образовног рада које значајно могу допринети процесу оспособљавања деце за самостално учење.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Теоријски део докторске дисертације састоји се од три међусобно повезане целине у оквиру којих се природним и логичним редоследом разматрају три, за тему кључна питања: *Појам и развој самосталности, Самостално учење и Оспособљавање за самостално учење.*

У делу који носи назив *Појам и развој самосталности* кандидаткиња је, након разматрања појма самосталности, кроз систематичан преглед узрасних карактеристика деце предшколског и млађег основношколског узраста, а према периодизацији деце појма изведеној на основу теорија Виготског и Ериксона, указала на значај биолошких и социјалних фактора у развоју самосталности деце као основе за увођење деце и ученика у технике и поступке самосталног рада и учења.

У другом делу под називом *Самостално учење* кандидаткиња је најпре указала на вишеструки значај самосталног учења за развој како појединца, тако и друштва и на вечиту актуелност питања везаних за процес оспособљавања деце за самостално учење од самог почетка развоја педагошке мисли до данас. На основу релевантне литературе, у којој се теоријски разматра питање самосталног учења, кандидаткиња је анализирала и целовито сагледала разноликост у традиционалном и савременом одређењу појма самосталног учења. Значајан допринос схватању и разумевању самосталног учења кандидаткиња је дала у својој класификацији облика или нивоа самосталног учења према степену самосталности и квалитету продуктивности рада деце и ученика узимајући као основни фактор своје класификације контролу и одговорност у доношењу одлука везаних за дидактичке компоненте самосталног учења: иницијатива за самостално учење испољена кроз постављање циљева или изказивање намере да се приступи самосталном учењу, садржај учења, конкретне активности деце или ученика, начин или процедура

обављања поменутих активности и временски распоред или темпо учења. На тај начин кандидаткиња је издвојила шест облика или нивоа самосталног учења: *директно поучавање, репродуктивно учење, вођено учење, продуктивно или стваралачко учење, пројектно учење и самоусмерено учење.*

Последње поглавље теоријског дела дисертације представља његов најзначајнији део. Мр Зорица Ковачевић је структуру овог поглавља базирала на одређењу структуралних елемената дидактичко-методичке организације васпитно-образовног процеса и том приликом пошла од савремених дидактичких теорија, и то најпре од Клафкијеве и Хајманове дидактичке теорије, које користе концептуализације као што су *намера, садржаји, поступци и средства* у настави. У складу са тим, кандидаткиња овај део своје дисертације започне разматрањем развоја самосталности и продуктивности као једног од основних циљева у оквиру предшколског и основношколског образовања код нас. Значајно место у раду кандидаткиња је посветила анализи оних делова Општих основа предшколског програма и наставних програма за млађе разреде основне школе који оспособљавање ученика за самостално учење, односно формирање самосталности и продуктивности у раду ученика постављају као један од основних циљева предшколског и основношколског образовања и васпитања.

Након циљева, кандидаткиња, као следећи структурални елемент васпитно-образовног процеса, истиче садржаје васпитања и образовања. Том приликом садржајима васпитно-образовног рада, из контекста оспособљавања деце и ученика за самостално учење, кандидаткиња приступа на два начина. Из аспекта разматрања могућности развоја самосталности и продуктивности ученика у настави, кандидаткиња сматра да се значајним могу сматрати управо они садржаји који за себе везују одређене методе самосталног сазнавања ученика и његовог властитог стварања. На основу тога кандидаткиња садржај разматра као фактор који утиче на избор методичког приступа, односно, на одређивање методичке замисли и поступака из којих проистичу остали детаљи васпитно-образовног рада. Поред тога, значајно место у раду кандидаткиња даје разматрању могућности истицања одређених техника и поступака самосталног учења као самог садржаја васпитно-образовног рада.

Након извршене анализе метода рада препоручених у основним предшколским и школским документима код нас и основној дидактичко-методичкој литератури код нас и у свету, кандидаткиња је приступила комплексној категоризацији метода рада у формалном васпитању и образовању деце на узрасту од пет до десет година укрштајући два критеријума. У овом делу дисертације, кандидаткиња прегледно, систематично и логично, са доста компаративних сучељавања приказује гледишта различитих аутора (Klafki, Schulz, Möller, Terhart, Kyriacou, Jensen, Bennett, Nolen, Okon, Klingberg, Ситаров, Јањушевић, Ђорђевић, Ничковић, Вилотијевић, Матијевић, ...). Према различитим аспектима сложене дидактичко-методичке организације васпитно-образовне процеса и њених структуралних елемената методе васпитно-образовног рада кандидаткиња најпре класификује: *према приступу садржају, према приступу детету у васпитно-образовном процесу, према међусобном односу деце током васпитно образовног процеса и према природи активности деце*, односно међусобној зависности активности деце и активности васпитача, односно наставника. Према природи активности деце и ученика и према броју деце или ученика који могу преузети активно учешће кандидатиња је издвојила три групе активности, односно метода рада деце и ученика у васпитно-образовном, односно

наставном раду: активности *рецептивног карактера* проузроковане директним поучавањем васпитача или наставника, активности током којих постоји *комбинација активности рецептивног и продуктивног карактера* и *самосталне практичне активности* деце или ученика које одређује *продуктивни карактер*. Разматрајући сваку методу појединачно кандидаткиња се у свом раду бавила питањима њиховог значаја за напредак и развој деце, околностима њихове реализације, начинима увођења у васпитно-образовни рад и њиховим поткатегоријама дефинисаним према степену самосталности и продуктивности у раду деце. Треће поглавље и теоријски део рада кандидаткиња завршава разматрањем улога одраслих у процесу оспособљавања деце и ученика за самостално учење и значаја развоја емоционалне самосталности деце као основе и подршке развоју инструменталне самосталности којом се бавила у својој дисертацији.

У **Методологији истраживања** кандидаткиња је изложила и коректно образложила методологију научно-истраживачког рада: предмет, циљ и задатке истраживања, хипотезе и варијабле, методе, технике и инструменте истраживања, узорак и статистичку обраду прикупљених података. Истраживање, које је спроведено систематским посматрањем заједничких активности и наставних часова и анкетањем васпитача и учитеља, обављено је у периоду од марта 2010. године до јуна 2011. године, односно током школске 2009/10. и 2010/11. године. У првом сегменту истраживања систематским посматрањем обухваћено је 52 заједничке или вођене (усмерене) активности на којима се доминантно остварују циљеви и реализују садржаји из области упознавања околине у старијим и предшколским узрасним групама у вртићима са територије Београда и 104 наставна часа Света око нас и Пророде и друштва у основним школама са територије Београда. У другом сегменту истраживања анкетањем је обухваћено 129 васпитача у предшколским установама и 96 учитеља у основним школама са територије града Београда. За потребе реализације истраживања, а у складу са циљем и задацима истраживања, конструисани су следећи истраживачки инструменти: *протокол систематског посматрања* са дефинисаним облицима понашања који се прате и евидентирају у одређеним временским јединицама, *евиденциона листа* са појединостима везаним за одређене методичке поступке васпитача и учитеља и *анкетни упитници* за васпитаче и учитеље са питањима отвореног и затвореног типа комбинованим са скалама процене. Овако конципираним истраживањем и конструисаним истраживачким инструментима, кандидаткиња је, доста успешно, покрила кључна питања процеса оспособљавања деце за самостално учење. Имајући ово на уму, Комисија је закључила да је изабрана и примењена методологија примерена утврђеном предмету и постављеном циљу и задацима истраживања.

Интерпретација резултата истраживања реализована је у складу са дефинисаним истраживачким задацима.

Васпитачи и учитељи подстицање самосталности код деце и ученика, односно њихово оспособљавање за самостални рад и учење сматрају веома значајним сегментом васпитања и образовања деце и ученика и по значају му дају одређену предност у односу на друге циљеве васпитно-образовног рада. Према њиховом мишљењу, процесу оспособљавања деце и ученика за самостално учење највише доприносе поступци који проистичу из схватања васпитања као партнерског односа. Поред тога, резултати истраживања су показали да су учитељи, а нарочито васпитачи, у својим ставовима, који се тичу њиховог мишљења о доприносу који могу дати процесу оспособљавања за

самостално учење, у великој мери запоставили конкретне методичке поступке којима могу допринети развоју инструменталне самосталности, а међу њима су и они које сматрамо веома значајним за процес осамостаљивања деце у раду и учењу: инсистирање на активностима самосталног запажања, стварање ситуација у којима се очекује самостално промишљање, практиковање истраживачких васпитно-образовних метода, оспособљавање за коришћење различитих техника рада са текстом и уџбеником и за коришћење различитих извора знања, подстицање индивидуалних и кооперативних активности итд.

У оспособљавању деце за самостално учење у сегменту који се тиче методичких стратегија не постоји континуитет - са сваким старијим узрастом деце или ученика у односу на претходни узраст не постоји пораст у заступљености оних методичких стратегија које карактерише већи степен самосталних активности деце и ученика (учење решавањем проблема и учење открићем), односно кретање васпитно-образовног процеса када је у питању увођење деце у технике и процедуре самосталног рада кроз методичке стратегије нема позитиван, већ варијабилан карактер са тенденцијом негативног смера кретања. Стратегије које карактеришу самосталне активности деце и ученика наши практичари везују искључиво за садржаје који припадају областима природних наука. Иако оспособљавање за самостални рад и учење васпитачи и учитељи по значају рангирају веома високо, овакав став нису у могућности да до краја изнесу у својој пракси. Оваква ситуација у пракси јесте заправо ситуација пресликана из основних програмских докумената. Иако је и у основним програмским документима оспособљавању деце и ученика за самостално учење као циљу посвећена веома значајна пажња, оваква намера није конкретизована и кроз садржаје у овим документима од којих практичари полазе приликом планирања властите праксе.

Према избору фактора који значајније утичу на креирање њихове властите праксе може се извести закључак да су васпитачи у већој мери окренути ка самом процесу док су учитељи у већој мери окренути ка резултатима тога процеса. Оваква слика је још једном потврдила став да је креирање васпитно-образовне, односно наставне праксе у великој мери условљено концепцијом и директним или индиректним препорукама садржаним у одговарајућим програмским документима.

Допринос који самостални рад деце и ученика од 5 до 10 година у ВОР-у у области упознавања околине и настави природе и друштва може имати за процес њиховог оспособљавања за самостално учење, не може бити велики с обзиром на његову заступљеност и природу - облици самосталног рада, у односу на фронтални облик рада, знатно су мање заступљени на свим узрастима деце и ученика од 5 до 10 година и углавном се свде на индивидуални рад деце и ученика, а са сваким старијим узрастом деце и ученика заступљеност самосталног рада опада, као и заступљеност самосталног продуктивног рада деце и ученика. Током самосталног рада деце и ученика васпитачи и учитељи углавном поступају у складу са могућностима деце или ученика и на тај начин у одређеној мери дају позитиван допринос увођењу деце и ученика у технике самосталног рада. Већи допринос оспособљавању ученика за самостални рад учитељи би могли дати већим укључивањем ученика у материјално-техничку припрему за самостални рад. Већи допринос оспособљавању деце за самостални рад васпитачи би могли дати уколико би током планирања заједничких активности промишљали и о могућим начинима пружања адекватне повратне информације деци о продуктима њиховог самосталног рада, а током активности креирали услове за адекватну презентацију продуката дечјег самосталног рада.

Повезаност између заступљености појединих активности деце и ученика и њиховог узраста постоји када је у питању рад на тексту и самосталне практичне активности деце и ученика, док континуитет у оспособљавању деце и ученика за самостално учење постоји само када је у питању активност рада на тексту јер са сваким старијим узрастом ученика постоји и већа заступљеност ове активности у настави природе и друштва. Када су у питању самосталне практичне активности деце и ученика са сваким старијим узрастом деце и ученика долази до смањења заступљености њихових самосталних практичних активности. ВОР у области упознавања околине и настави природе и друштва ствара услове за вербалну самосталност деце и ученика, јер постоји велика заступљеност или тенденција повећања заступљености на сваком старијем узрасту активности деце и ученика које припадају групи васпитно-образовних метода које у својој основи имају *реч*. Практична делатност деце и ученика која се односи на мануелне, техничке, радне и истраживачке активности деце и ученика у ВОР-у у области упознавања околине и настави природе и друштва у великој мери је запостављена. Специфичности одређених тематских области показују се само на нивоу нешто веће присутности адекватних активности деце и ученика у односу на њихову заступљеност у раду на другим тематским областима, али не и на нивоу којим бисмо могли бити задовољни и који би омогућио да деца и ученици са нивоа информисаности о постојању одређених процедура могу да пређу на ниво њиховог познавања и умења самосталног практиковања.

Начин на који учитељи домаће задатке задају ученицима и начин на који учитељи приступају провери успешности ученика на изради домаћих задатака показје да се домаћи задаци ученика посматрају као мање важне активности.

У *Закључку* су резимиране кључне теоријске поставке које су представљале полазиште за емпиријско истраживање. Иако васпитачи и учитељи процесу оспособљавања деце и ученика за самостално учење дају веома велики значај обједињени резултати спроведеног истраживања су указали на ситуацију да у целини, узимајући у обзир све сегменте васпитно-образовног процеса, не постоји системски приступ нити осмишљена и планирана стратегија оспособљавања деце и ученика за самостални рад и учење. Основно полазиште за унапређивање процеса оспособљавања деце и ученика за самостално учење, према мишљењу кандидаткиње изнешеном у закључку дисертације, требало би да буде унапређивање основних програмских докумената у смислу усклађивања садржаја васпитно-образовног рада са васпитно-образовним циљевима и већег инсистирања на техникама самосталног учења као садржају васпитно-образовног рада. Поред тога, кандидаткиња напомиње да би процесу оспособљавања деце и ученика за самостално учење требало посветити више пажње у програмима примарне едукације и професионалног усавршавања васпитача и учитеља код нас. На крају овог сегмента, а у складу са резултатима спроведеног истраживања и дилемама које су се отвориле, предложене су теме за даље истраживања чији би резултати могли допринети унапређивању процеса оспособљавања деце и ученика за самостално учење.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Научни допринос дисертације огледа се у критичком сагледавању значаја и доприноса који планирано и системско оспособљавање деце за самостални рад и учење

може имати за њихов целокупан развој и напредак. Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење недовољно је истражен како код нас, тако и у свету. Истраживања о оспособљавању деце за самостално учење ретка су и углавном су се односила на организацију и васпитно-образовне ефекте одређених облика самосталног рада ученика. Недостају целовитија проучавања дидактичко-методичких стратегија које за циљ имају увођење деце у облике и технике самосталног учења узимајући у обзир могућности и потребе деце на одређеним узрастима, захтеве које пред васпитно-образовни процес ставља савремено друштво и значај самосталног продуктивног рада деце у процесу њиховог оспособљавања за самообразовање и самоконтролу властитог рада. Посебна научна вредност овог рада је у интегралном приступу и комплексном сагледавању дидактичко-методичких стратегија у раду са децом предшколског и млађег основношколског узраста које имају за циљ оспособљавања деце за самостално учење и самообразовање и научном сагледавању континуитета у оспособљавању за самостално учење. Компетентно протумачени резултати истраживања међусобно су повезали различите сегменте овог истраживања.

6. Закључак

Докторска дисертација мр Зорице Ковачевић *Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење* у потпуности је усклађена са одобреном пријавом ове теме. Ова дисертација представља оригиналан и вредан допринос дидактичко-методичкој науци, нарочито методици васпитно-образовног рада. То је самостално научно дело о кључним питањима и специфичностима методичког приступа процесу оспособљавања деце за самостално учење и самообразовање. У дисертацији је до изражаја дошло не само кандидатово познавање дидактичко-методичке проблематике којом се бави, већ и смисао за самосталне теоријске анализе и критичке оцене релевантне литературе и резултата других истраживача, испољена је оспособљеност за сложена методолошка истраживања у области дидактичко-методичке науке и интерпретацију добијених резултата. Докторска дисертација је писана систематично, логично, прегледно и јасно. Кандидаткиња уме да одабере и анализира оно што је најбитније с гледишта предмета њеног истраживања. У раду, наравно, има и питања која захтевају потпунију елаборацију и додатна објашњења, али о томе ће бити речи на одбрани, када ће чланови комисије изнети појединачна запажања и дати одређене сугестије.

На основу свега реченог, Комисија сматра да докторска дисертација *Континуитет у оспособљавању деце предшколског и млађег основношколског узраста за самостално учење*, мр Зорице Ковачевић, асистента на Учитељском факултету у Београду, испуњава услове који се овој врсти радова постављају и предлаже Научно-наставном већу Факултета да је *прихвати и одобри* њену јавну одбрану пред истом Комисијом.

У Београду, 20.8.2013. године.

Комисија

др Вељко Банђур, ментор, редовни професор на
предмету Дидактика и Методика наставе природе и
друштва, Универзитет у Београду, Учитељски факултет

др Биљана Требјешанин, председник комисије, редовни
професор на предмету Педагошка психологија,
Универзитет у Београду Учитељски факултет

др Снежана Маринковић, члан комисије, редовни
професор на предмету Предшколска педагогија и
Методика наставе природе и друштва, Универзитет у
Крагујевцу, Учитељски факултет у Ужицу